

Jerica Ziherrl, Novigrad-Cittanova
**PROČELJE CRKVE SV. PELAGIJA
 U NOVIGRADU**
 ANALIZA JEDNOG ARHITEKTONSKOG
 SEGMENTA U KULTUROLOŠKOM KONTEKSTU

Današnji izgled pročelja župne crkve Sv. Pelagija u Novigradu¹ nije bio predmetom interesa ni stručnih ni publicističkih članaka. On nije uvršten ni u jedan povijesno-umjetnički inventar, ni u jedan kulturološki ili turistički vodič. Jedini konkretniji zapis o njemu nalazimo u knjizi Luigija Parentina gdje piše da: »Affrettatamente decisa dall'arciprete Francesco Chierago ed eseguita (1935) dall'architetto Giovanni Berne, sorse alla vista una facciata in cotto nudo intersecato appena da rozze paraste di pietra, opera povera d'ispirazione e mal conciliata col carattere arcaico dell'edificio«. ² Upravo karakteristike kao »opera povera d'ispirazione« te »mal conciliata col carattere arcaico dell'edificio« vrlo dobro objašnjavaju razloge njegove marginalizacije. I doista, površina opločena malim, pravokutnim, crvenim ciglama koje su flankirane rubnim leznama od bijelog kamena djeluju apatično na trobrodno razrađenom pročelju. U osi glavnog broda ističe se dekorativni portal, a ponad njega okrugli prozor – rozeta, koji su izvedeni u bijelom kamenu. Portal je polukružnog oblika, nadsvođen dvoslivnim krovčićem, s po jednim stupom uz dovratnike. Polukružni zabat portala ima reljefnu kompoziciju s prikazom Djevice Marije između dva anđela. Podno reljefne kompozicije, na dovratniku portala, uklesane su godine 1882–1935 (XIII EF).³ Iako je očito da su portal, lezene i rozeta ranije izvedbe, upravo zbog crvenila cigli ti detalji doista izgledaju dekorativno, artificijalno te daju dojam hladnoće. Uz pročelje, u jugoistočnom uglu, odvojenom dva metra od ziđa crkve nalazi se kameni

¹ Župna crkva posvećena je sv. Mariji, sv. Pelagiju i sv. Maksimu.

² Luigi PARENTIN, *Cittanova d'Istria*, Trieste 1974 (Collana studi Istriani del Centro culturale »Gian Rinaldo Carli«), p. 239.

³ Natpis XIII EF karakteristično je obilježavanje godina za vrijeme Mussolinijeva režima. Kako su se nakon II. svjetskog rata takvi natpisi brisali, ovo je jedan je od rijetko sačuvanih. Iako je vidljiv pokušaj brisanja oznake, ona i dalje svjedoči da je XIII. godine Ere Fascista inaugurirano »novo ruho« pročelja novigradske crkve. (Darko DUKOVSKI, *Fašizam u Istri 1918–1943*, Pula, 1998, pp. 11–279.)

zvonik četverokutnog tlocrta, čija vertikalna bijela masa još snažnije naglašava nesrazmjer gradbenog materijala.

Gotovo nigdje u Istri ne nailazimo na opeku kao materijal za opločavanje građevine.⁴ Ona jednostavno nije materijal podneblja. Stoga je crvenkasto pročelje novigradske župne crkve vrlo neobičajeno. Kako nemamo više konkretnih pisanih saznanja o razlogu primjene opeke za novigradsko pročelje kao ni koherentne tipske skupine sakralne arhitekture tog razdoblja na istarskom tlu, pokušat ćemo doći do odgovora na pitanje odakle opeka na pročelju složenijim putem obuhvaćajući šire polje društveno-humanističkog pristupa. Na početku ćemo se poslužiti jezičnom terminologijom Vladimira Markovića, koja se doduše odnosi na jedan tip istarskih crkvi iz 17. i 18. stoljeća, ali koju možemo primjeniti i u našem slučaju. Odbacujući pojmove »stilskog kašnjenja« i »tradicionalizma« kao i neke druge pojmove upotrebljenog određenja, Marković je sklon pojmu »regionalnog historicizma« shvaćenog u smislu da preuzeti arhitektonski elementi »nisu nosioci arhitektonskog značenja i njegovih slojevitih povijesnih pa i simboličnih vrijednosti. U njihovom oblikovanju za to se očituju također drukčija iskustva (...)«.⁵ Današnji izgled pročelja svakako nije nosilac »arhitektonskog značenja« pa je uvodna analiza sakralnog pročelja samo povod za temu ovog članka, tj. njezino osnovno polazište. Stoga se naša namjera sastoji u tome da analizu jednog arhitektonskog segmenta pokušamo, pomoću instrumentarija povijesno-umjetničke metodologije i interdisciplinarnim pristupom, smjestiti u širi kulturološki kontekst, u kontekst koji je svojim geo-povijesnim konotacijama određen kao »prostor umjetnosti s granica«.⁶

Formalna analiza pročelja govori nam da ono danas, po tipološko-morfološkim karakteristikama, ne nosi nikakvu vrijednost, da pače zbog svog je neobičajenog položaja čak i teško dostupno oku pro-

⁴ Izuzetak je zgrada gradske palače (municipija) Arduina Berlama u Poreču iz 1910. godine. Marco POZZETTO, *Giovanni Andrea, Ruggero, Arduino Berlam. Un secolo di architettura*, Trieste 1999, p. 134.

⁵ Vladimir MARKOVIĆ, Jedan tip trobrodskih istraskih crkava 17. i 18. stoljeća, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 21, 1997, p. 93.

⁶ Termin koji je poslužio kao leitmotiv prilikom održavanja međunarodnog skupa »S koje strane granice/Da che parte del confine« održanog u Novigradu i Poreču od 18–20. rujna 1997. *Zbornik radova Međunarodnog skupa »S koje strane granice«*, Novigrad 1998.

matrača i posjetitelja.⁷ No kada se točno odredi titular, mjesto i pokrajina, to isto skromno pročelje razotkriva, veo po veo, svoju (lažnu) kulisu iza koje se kriju nostelji »slojevitih povijesnih pa i simboličkih vrijednosti«. Stvari postaju određenije kada znamo da se govori o pročelju župne crkve Sv. Pelagija, smještene u samom središtu Novigrada, grada koji se nalazi na sjeverozapadnoj obali hrvatskog dijela Istre.

Većina stručnih i publicističkih tekstova koji se odnose na Novigrad u svom uvodu započinju s premisom da gotovo ni jedan grad u Istri nije toliko »obavijen maglom i mogim razmimoilaženjima povjesničara«. ⁸ U starijoj se historiografiji nebrojeno puta raspravljalo o podrijetlu grada i njegovu pretpostavljenom vrlo ranom postanku.⁹ Rasprave o ubikaciji *Emonie*, *Aemonie*, koje su služile isključivo za pokušaj utvrđivanja utemeljenja grada u antici, nisu do danas našle uporišta u materijalnim dokazima. Naime, Novigrad je jedan od onih istarskih obalnih gradova u kojem nije nikada bilo sustavnih arheoloških istraživanja, a pojedinačna sondiranja unutar starogradske jezgre nisu ukazala na tragove rimske arhitekture koje pak nalazimo u najbližem ruralnom ambijentu.¹⁰ Konkretni materijalni dokazi koji ukazuju na podrijetlo ili na »političko-gospodarski« status grada jesu sačuvani kameni ulomci iz ranosrednjovjekovnog razdoblja¹¹ kao i najnovija istraživanja novigradske kriptе.¹²

⁷ Iako novigradska župna crkva svojim volumenom dominira glavnim gradskim trgom, njezino je pročelje, tj glavni ulaz okrenut prema moru, tako da s trga vidimo začelje i bočni ulaz u crkvu. Dodamo li tome i uski zeleni pojas parka, čije se krošnje drveća nalaze između pročelja i morske obale, glavni crkveni ulaz ostaje doista skriven od pogleda.

⁸ Miljenko JURKOVIĆ, *Novigrad istarski između 7. i 12. stoljeća*, Split 1996 (Kulturno-povijesni vodič 6), p. 5.

⁹ PARENTIN 1974, cit. n. 2.

¹⁰ Gotovo cijeli obalni pojas oko Novigrada (Karpinjan, Sv. Petar d'Or, Dajla itd.) bogat je arheološkim nalazima rimske arhitekture. Robert MATIJAŠIĆ, *Topografija antičke ruralne arhitekture na obalnom području sjeverne Istre*, Pula 1986, pp. 75–98.

¹¹ Novigradski je Lapidarij jedna od najvrednijih zbirki te vrste u Hrvatskoj. Od godine 1995. on je, zbog potreba sanacije, desalinizacije i rekonstrukcije, uskladišten u prostoru nedostupnom široj javnosti. Kako je u planu izgradnja novog muzeja-lapidarija, nadamo se da će ti vrijedni spomenici ubrzo biti izloženi javnosti.

¹² Restauratorski radovi u kripti rađeni su u razdoblju od 1996. do 2000. godine pod stručnim nadzorom Ivice Matejčića. Novi nalazi i rekonstruk-

Na nedavno održanoj reprezentativnoj izložbi »Hrvati i Karolinzi«, koja se nakon Splita jednim dijelom predstavila i u Besci, novigradskim je spomenicima pripalo istaknuto mjesto, a tekstovi Miljenka Jurkovića i Ivica Matejčića donose nova saznanja o podrijetlu, tj. nastanku grada Novigrada.¹³ Teza, doduše još uvijek stidljiva ali koja se sve više uzima u obzir, o tome da nastanak grada Novigrada (novigradske biskupije) valja povezati s izgradnjom kripte, koja je sastavni dio prvog arhitektonskog koncepta katedrale Sv. Pelagija, smjelo nadilazi višestoljetne pretpostavke o njegovu antičkom, najkasnije kasnoantičkom, podrijetlu.¹⁴ Kako je novigradska kriptna izvorna preslika one u Akvileji, može se pretpostaviti vrijeme njezine izgradnje na razmeđu 8. i 9. stoljeća.¹⁵ Tom datacijom ne samo da ona ulazi kao novi prilog za korpus istarske predromaničke arhitekture i skulpture, odnosno karolinške baštine, već ukazuje na činjenicu da je Novigrad u tom razdoblju bio jedan od ključnih središta *provincie maritime* Franačkog carstva.¹⁶ Ivica Matejčić, koji se danas sustavno bavi konzervatorskim istraživanjima novigradskog područja, zaključuje da je novigradska katedrala (kriptna) »podignuta u karolinško doba krajem 8. i početkom 9. stoljeća« materijalni dokaz o vremenu »vladavine vojvode Ivana koji je u Novigradu imao svoju prijestolnicu«. ¹⁷ Nije slučajaj odabir da je karolinški namjesnik u Istri stolovao u Novigradu i iz njega sprovodio politiku Carstva, dapače u prilog tome idu i ostale društveno-povijesno-

cija izvornog izgleda kriptne iznijeli su na vidjelo novu interpretaciju i novi prijedlog datacije kako kriptne tako i čitave crkve Sv. Pelagija. Referat o restauratorskim radovima i sanaciji kriptne Matejčić je iznio na Međunarodnom znanstvenom skupu »Novigrad-Cittanova 599-1999« koji se održao u Novigradu 15-16. X. 1999.

¹³ Miljenko JURKOVIĆ, Arhitektura karolinškog doba, *Hrvati i Karolinzi, Dio prvi Rasprave i vrela* (Muzej Hrvatskih arheoloških spomenika), Split 2000, pp. 164-189; Ivica MATEJČIĆ, Novigrad, *Hrvati i Karolinzi, Dio drugi Katalog* (Muzej Hrvatskih arheoloških spomenika), Split 2000, pp. 42-46; *Bizantini, Croati, Carolingi, Alba e tramonto di regni e imperi* (Comune di Brescia-Civici Musei d'Arte e Storia), Ginevra - Milano 2001, pp. 310-351.

¹⁴ Opsežnija bibliografija i literatura o Novigradu obrađene su u: *Atti. Centro di ricerche storiche - Rovigno*, XIX, 1988-1989, pp. 1-392; JURKOVIĆ 1996, cit. n. 8, pp. 1-32; *Novigrad-Cittanova 599-1999. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa*, Novigrad 2002, pp. 1-186.

¹⁵ MATEJČIĆ 2000, cit. n. 13, pp. 44-46.

¹⁶ JURKOVIĆ 2000, cit. n. 13, p. 170.

¹⁷ MATEJČIĆ 2000, cit. n. 13, p. 46.

gospodarske okolnosti.¹⁸ U svakom slučaju dovoljan zbir materijalnih dokaza govori o tome da je razdoblje karolinške dominacije i njezino poimanje metafore *renovatio* u arhitekturi »zlatno doba« novigradske prošlosti, koje se u razdobljima koja slijede do danas nije više ponovilo. Preraspodjelom vlasti unutar karolinškog imperija Novigrad je izgubio strateško značenje prepuštajući da ga preteknu oni isti gradovi koji su i ranije, u doba kasne antike, bili važnijim punktovima života na istarskom tlu.¹⁹

Nekadašnje je sakralno središte novigradske biskupije imalo arhitektonske sadržaje tipične za biskupska sjela. Najbliža arhitektonska komparacija dakako je porečki kompleks Eufrazijane, koji za razliku od novigradskog i danas postoji u gotovo izvornom obliku.²⁰ Tako je i novigradski sakralni kompleks imao arhitekstonski sklop sastavljen od katedrale, baptisterija i episkopija.²¹ Nakon smrti posljednjeg novigradskog biskupa Teodora Loredanija dei conti Balbi ukinuta je novigradska biskupija.²² Ukinućem *de jure* biskupije *de facto* je prestala i potreba za biskupskim arhitektonskim sadržajima. Iako se novigradski katedralni kompleks, zbog općenitog siromaštva novigradske biskupije, kroz stoljeća teško održavao, nakon godine 1831. započinje proces njegove djelomične demolacije i paralelne rekonstrukcije.²³

Pokušaji novigradske *comune* da pod austrijskom upravom riješi pitanje ruševnih dijelova ex-biskupskog kompleksa i sprovede novu urbanističku regulaciju čitavog područja oko katedrale, uključujući time glavni gradski trg i obalni dio, trajao je gotovo cijelo stoljeće

¹⁸ JURKOVIĆ 1996, cit. n. 8, pp. 7–14.

¹⁹ Robert MATIJAŠIĆ, *Gospodarstvo antičke Istre*, Pula 1998, pp. 17–631.

²⁰ Ann TERRY– Fiona GILMORE EAVES, *Renewing the Record: A century of Archaeology at Poreč (1847–1947)*, *Studies in early Christian and medieval art history and archaeology – Dissertationes et monographiae*, 1, Motovun – Zagreb 2002, pp. 7–180.

²¹ Pitanje novigradskog baptisterija i pripadajućeg mu Mauricijevog ciborija već je godinama u interesu kako hrvatskih tako i inostranih stručnjaka. Najnoviji je prinos istraživanju članak Pavuše VEŽIĆA koji donosi nova saznanja o baptisteriju i ciboriju (Pauvša VEŽIĆ, *Krstionica i ciborij u Novigradu i Puli, Novigrad-Cittanova 599–1999*, 2002, cit. n. 14, pp. 75–87).

²² Odlukom Leona XII. od 5. VII. 1828. godine ukinuta je novigradska biskupija s pravom djelovanja do smrti aktualnog biskupa Loredana Balbija. Teodoro Loredano dei conti Balbi umire 23. svibnja 1831. godine. PARENTIN 1974, cit. n. 2, p. 358.

²³ PARENTIN 1974, cit. n. 2, pp. 217–233.

nakon Balbijeve smrti.²⁴ Rušenjem starog episkopija i baptisterija 1874. godine pročelje novigradske ex-katedrale ostalo je bez svojih stoljetnih arhitektonskih privjesa i postalo je slobodna arhitektonska jedinica. O izgledu pročelja crkve Sv. Pelagija prije započetih opsežnih građevinskih radova 1874. godine ne postoje, koliko je nama poznato, ilustrirani materijali. Doduše u sakristiji župne crkve postoji crtež koji prikazuje katedralu s pročelne strane, s visokim središnjim tornjem te episkopalnim kompleksom u produženju.²⁵ Iako je crtež vrlo zanimljiv, zbog njegove datacije (1910. god.) i napisa u gornjem desnom uglu (»Ricordo di Fran/eo/seo Stancich«), vjerodostojnost izgleda dovedeno je u pitanje te nas navodi na stanovitu opreznost. Preostaju nam povijesni izvori i povijesno-umjetničke komparacije. Jedno od vjerodostojnih izvora pismo je iz godine 1874. koje se čuva u tršćanskom državnom arhivu.²⁶ U pismu, gdje se traži državna subvencija za započete građevinske radove oko crkve, opisuje se i stanje pročelja. Tako se navodi da Novigrad, nakon otklanjanja ruševina episkopija i baptisterija, ima napokon »l'aria pura che prima le mancava e la facciata della chiesa risulta libera.« Zatim slijedi kako su došla na vidjelo »le tre porte una volto in uso« te opis lošeg stanja zida koje »esige un urgentissimo restauro, data soprattutto la preoccupante condizione statica della parte inferiore del campanile, il quale è inglobato nella facciata stessa, e attraverso il quale si apre la porta mediana notevolmente rimpicciolita con opera muraria.«²⁷ Uspoređujući pisani izvor s navedenim crtežom, vidimo podudarnosti što se tiče zvonika²⁸ i episkopalne arhitekture,²⁹ ali na crtežu nema lateralnih ulaza koji se spominju u pisanom izvoru.³⁰

²⁴ PARENTIN 1974, cit. n. 2, pp. 233–243.

²⁵ Donosimo fotografiju crteža koja je pohranjena u Institutu za povijest umjetnosti u Zagrebu pod inventarnim brojem fototeke N-10791, snimio K. Tadić.

²⁶ PARENTIN 1974, cit. n. 2, pp. 246–247.

²⁷ PARENTIN 1974, cit. n. 2, p. 246.

²⁸ »Incapsulato nella facciata della chiesa, di modesta levatura (m 30 circa), in forma di esile torre; la cella sosteneva un tamburo ottagonale coperto da tettuccio a spioventi.« PARENTIN 1974, cit. n. 2, p. 240.

²⁹ »... deperita residenza vescovile che minacciava rovina.« PARENTIN 1974, cit. n. 2, p. 246.

³⁰ »...appare primieramente necessario restituire la porta centrale alla sua forma originale, in corrispondenza con le due porte laterali di cui si intravedono le sagome ...« PARENTIN 1974, cit. n. 2, p. 246.

GRADIVO

1. Pročelje crkve Sv. Pelagija u Novigradu. (Foto: K. Nemet, 2002)

2. Zabat portala pročelja Sv. Pelagija. (Foto: K. Nemet, 2002)

3. Zvonik i pročelje Sv. Pelagija. (Foto: K. Nemet, 2002)

4. Zvonik i pročelje Sv. Pelagija krajem XIX. i početkom XX. stoljeća

5. Crtež katedralnog kompleksa iz 1910. (Foto: K. Tadić, 1965)

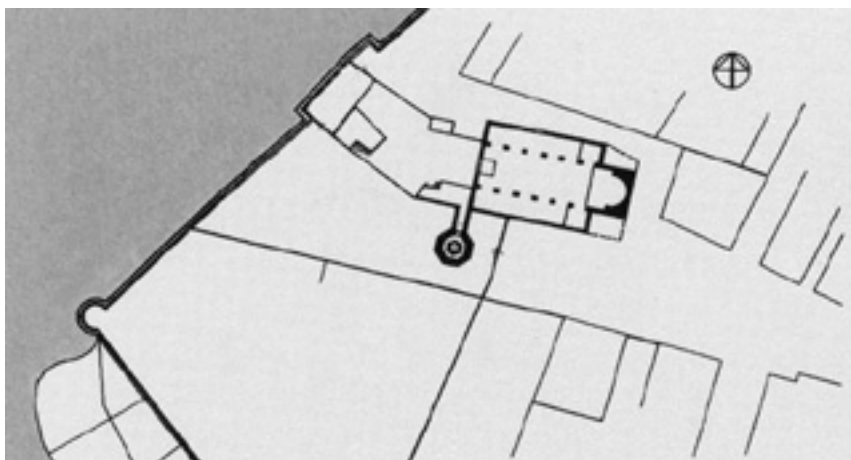

6. Nacrt H. Bergmanna iz 1880. Državni arhiv u Pazinu

GRADIVO

7. Novigradska kriptna nakon restauriranja.
(Foto: Z. Alajbeg, preuzeto iz kataloga
Hrvati i Karolinzi)

8. Novigradski katedralni sklop, situacijski plan, prema L. Parentinu
(preuzeto iz kataloga *Hrvati i Karolinzi*)

Iako je, nečitko potpisani, autor našeg pisanog izvora naveo da želi rekonstruirati pročelje crkve u njegovu izvornom stanju, dakle s tri novootkrivena ulaza i zvonikom iznad glavnog broda pročelja, u samoj konačnici do toga nije došlo. To nam svjedoči ne samo današnji izgled pročelja, nego i sačuvani foto zapisi pročelja od 1882. do 1935. godine. U Državnom arhivu u Pazinu pohranjeni su originalni nacrti izvedbenog projekta obnove ex-katedrale.³¹ Od nacрта koji se odnose na pročelje sačuvana su samo dva lista: vanjski i unutarnji izgled, dok se nešto opširnija dokumentacija odnosi na novi zvonik. Nacrt pročelja, koji potpisuje H. Bergmann (u talijanskim monografijama arhitekture tog razdoblja ne nalazimo na njegovo ime) nosi godinu 1880. i u točnosti odgovara izgledu vidljivom iz starih fotografija³² kao i Parentinovu opisu.³³ Dakle, tadašnji investitori i arhitekt ipak su odlučili dati novi izgled pročelju bivše katedrale, koji naposljetku i odgovara »duhu vremena«, tj. klasicističkom graditeljstvu toga razdoblja.³⁴ Istovremeno s pročeljem započeta je i izgradnja novog zvonika – campanila.³⁵ Pročelje i zvonik rađeni su od istog materijala, bijelog istarskog vapnenca, i nose ista stilska obilježja. Trobrodno je pročelje, sagrađeno od pravokutnog klesanog kamena, vertikalno raščlanjeno istaknutim lezenama. Središnji ulaz dobiva dekorativni portal od kojeg se, lijevo i desno, nižu po tri slijepe arkade. Iznad portala otvorena je velika roze-

³¹ Dokumenti nisu još stručno obrađeni, već se čuvaju pod fondom Svež. br. 285 »Općina Novigrad 1814–1918«, Državni arhiv Pazin.

³² Sačuvano je podosta starih fotografija koje su objavljivane u različitim publikacijama. Ovdje navodimo fotografije objavljene u knjizi *Sretan grad. Novigrad na starim razglednicama*, Pula 2001, pp. 116–117.

³³ »Quattro lesene scandivano verticalmente la faccia della nave centrale e delle laterali, due cornici marcapiano ne interrompevano il senso verticale, chiuso da una gronda con profilature a denti di sega. Un ampio rosone e un bel protiro, lavorato in pietra di Grisignana e affiancato da sei arcatelle cieche, rendevano gaiamente mossa la superficie centrale, mentre due finestre romaniche, pure cieche, ricordavano le antiche porte laterali«. PARENTIN 1974, cit. n. 2, p. 238.

³⁴ POLANO – MULAZZANI – CARBONIA, *Guida all'architettura del Novecento - Italia*, Milano 1996; S. DEL PONTE, *Trieste; l'architettura neoclassica. Guida tematica*, Trieste 1989.

³⁵ Na luneti ulaznih vratiju zvonika uklesan je natpis koji glasi: »HAEC SACRA TURRIS CAESAREI REGŽ GUBERNI EX FUNDO RELIGIONIS ET COMMUNIS AEMONIAE SUMPTIBUS CONDITA FUIT A. D. MDCCCLXXXIII«.

ta, a bočni dijelovi pročelja dobivaju po jedan polukružni prozor. Podno krova pročelja teče jednakomjerno nazupčani friz. Iako je novi zvonik predimenzioniran u odnosu na crkvu, identičnost uporabnog materijala i stila pročelja i zvonika doprinose izgledu skladne cjeline.

Obnovom pročelja i izgradnjom *campanila* propuštena je prilika vraćanja izgleda pročelja u njegov izvorni oblik, koji bi možda bio još jedan od indicija za ranosrednjovjekovnu dataciju, sada već cijelog sklopa katedrale. Upravo se zazidavanjem dvaju bočnih ulaza na pročelju katedrale, koja su simbolički zamijenjena sa dva nova polukružna prozora te uklanjanjem starog zvonika, gube materijalni tragovi pretpostavljene predromaničke tipologije.³⁶ U prilog preromaničkog nastanka, osim već spomenute kripte, ide i činjenica da je novigradska katedrala samo ornatom mijenjala svoj izgled dok joj je prostorni okvir ostajao nepromjenjiv. Njezin oblik bazilike s izduženim korom tipološki je vrlo blizak karolinškim uzorima u središtu carstva.³⁷ Tome svjedoči osnovna tlocrtna i prostorna dispozicija građevine, kao i ponovo otvoreni nekoć zazidani prozori poviše sjeverne strane glavnog broda.³⁸ Ne može se zanemariti ni činjenica da se prilikom radova na pročelju našla i kamena skulptura koja je većinom neupotrebljena kao gradbeni materijal, a najvjerojatnije neki od ulomaka danas čine bogatu zbirku novigradskog ranosrednjovjekovnog Lapidarija.³⁹ Pitanje koje se nameće jest zašto se investitor/arhitekt odlučio za novo pročelje, a samim time i za izgradnju novog zvonika. Pretpostavke su sljedeće: staro se pročelje svakako trebalo obnoviti, a prijetila je i opasnost urušavanja starog zvonika. Nadalje, stvarna potreba za bočnim pročelnim ulazima

³⁶ S obzirom da se je istarska preromanička arhitektura, u okviru Karolinškog *reconovatio*, oslanjala na dva izvora, carske justinijanske baštine i političko-crkvenih centara Akvileje i Cividalea, najbližu komparaciju izvornog novigradskog pročelja možemo tražiti, dakako, u porečkoj Eufrazijani.

³⁷ *Hrvati i Karolinzi, Dio prvi Rasprave i vrela*, 2000, cit. n. 13, pp. 32–319.

³⁸ Prozori su otkriveni prilikom popravka sjeverne strane crkve početkom 70-ih godina. Luigi PARENTIN, A proposito dell Duomo di Cittanova (con una nota di M. Mirabella Roberti), *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia patria*, n. s, XX–XXI, 1972–1973, pp. 83–87.

³⁹ »Tutto il terreno era pieno di resti cimiteriali, mostrando anzi 'sepulture di due epoche diverse per materiale, forma, posizione', paleocristiane e medioevali...« PARENTIN 1974, cit. n. 2, p. 246.

nije ni postojala jer su dva ulaza na lateralnim stranama crkve, s jednostavnim prilazom s glavnoga trga, zapravo stoljećima bili glavni ulazi za vjernike.⁴⁰ Svakako je vrlo važan i podatak da su se našla izdašna financijska sredstva. Obnovu pročelja, izgradnju zvonika kao i kasniju urbanističku regulaciju trga zajednički je financirala crkva, novigradska *comuna* i država.⁴¹ Ne manje važna je činjenica da je investitor projekt povjerio državnom službeniku K. K. Central Komissione koja je sjedište imala u Trstu.⁴² I naposljetku, simbolička retorika novigradske *comune*, koja je izvlačenjem tradicije šovanja moći svojih mjesnih svetaca pokušavala ukazati na duboke korijene svog postojanja, govori o visokoj kulturnoj svijesti gradske tisućljetne opstojnosti.⁴³ Kada uzmemo i za povijesnu činjenicu da je moćna austrijska država veličala svjetovnu vlast nad crkvenom, jasna nam je premoćna dominacija novog sagrađenog zvonika, koji od tada dominira vizualnim horizontom čitavog novigradskog područja.

Hvalevrijedan poduhvat obnove pročelja novigradske crkve uskoro je pokazao i svoju lošu stranu. Naime, nakon nekoliko godina uporabni materijal »pietra ottima all'occhio e docile alla lavorazione« počeo se ljuštiti i opadati s »questa bella facciata«. Blizina mora učinila je svoje i »il disastro fu evidente: I blocchi, ben levigati e perfettamente connessi, cominciarono a screpolarsi, a fessurarsi, a cadere a pezzi«.⁴⁴ Nekoć lijepo pročelje koje je svojom bjelinom pružalo ugodnu sliku došljacima s mora, upravo zbog »le infiltrazioni d'acqua continuavano a danneggiare la muratura«.⁴⁵ Međutim, rješenje problema crkvenog pro-

⁴⁰ Kod Parentina nailazimo na podatak da se najvjerojatnije prilikom restauracije crkve između 1403. do 1580. otvaraju bočna vrata ne navodeći na kojoj strani. Određeniji je kod opisa južnih vrata koja su obnovljena 1781. godine prilogom Novigradanina Nicolaa Riga. PARENTIN 1974, cit. n. 2, p. 241.

⁴¹ PARENTIN 1974, cit. n. 2, p. 247.

⁴² Jedan je od relevantnih izvora za stilsku komparaciju knjiga: Giuseppe CUSCITO, *Le chiese di Trieste*, Trieste 1992, str. 1–240.

⁴³ Prilikom traženja sredstava za obnovu pročelja novigradske crkve i za druge građevinske radove nepotpisani inženjer između ostalog navodi »(...) grazie alla sua struttura può dirsi una delle chiese più importanti dell'Istria, in quanto ad essa si allaccia la più remota storia della regione. Esse fu infatti la più antica sede vescovile dell'Istria...« PARENTIN 1974, cit. n. 2, p. 246.

⁴⁴ PARENTIN 1974, cit. n. 2, p. 238–239.

⁴⁵ *ibidem*.

čelja moralo je ostati u sjeni velikih povijesnih promjena koje su zadesile ne samo Novigrad i čitavi Istarski poluotok, već i cijelu Europu. U razdoblju od 1882. pa do 1935. godine, kako svjedoči natpis pročelnog portala, desilo se toliko državničko-društvenih obrata koje ne bilježi prethodno stoljeće, pa ni tićuljeće. Moćno carstvo Habsburške monarhije raspalo se kao kula od karata, a »zlatno doba sigurnosti«⁴⁶ zamijenjeno je režimima masovnih ideologija koje su svijet sprovela kroz dva svjetska rata.

Novigrad, kao i gotovo cijela Istra, nakon I. svjetskog rata pripada Kraljevini Italiji i proživljava turbulentna razdoblja Mussolinijeve diktature. Jedan od »mikro« pokazatelja tih turbulentnih vremena i naše pročelje. Parentin piše da je odluka o obnovi nagriženog pročelja na brzinu donijeta »dall' arciprete Francesco Chiergo« koji posao naručuje kod arhitekta Giovannija Bernea.⁴⁷ O arhitektu Giovanniju Berneu nemamo mnogo podataka. Znamo da je projektirao crkve Sv. Kancijana u Lanišću i crkvu Sv. Bartolomea u Barcolima.⁴⁸ Pretpostavimo da je arhitekt bio jedan od prosječnih projektanata koji je radio na područjima talijanske Istre, a pošto je imao iskustva sa sakralnim objektima, dobiva narudžbu i za novigradsko pročelje. O prosječnosti arhitekta govori i odluka o primjeni opeke kao izvedbenog materijala. Doduše, trebamo uzeti u obzir da je opeka kao gradbeni materijal svakako jeftinija varijanta od kamena i otpornija na morsku sol. Također znamo da je u Antenalu, u dolini rijeke Mirne, radila tvornica opeke, stoga je materijal bio nadohvat ruke.⁴⁹ Međutim, nepoštivanje gradbene tradicije i stilskih osobina sakralnog objekta govori o niskoj razini kulturne svijesti kako naručioca tako i projektanta. Je li povod za izbor opeke kao gradbenog materijala bio samo racionalno-ekonomske prirode? Ili se odgovor krije u primjeni pojma regionalnog historicizma? Možemo se prikloniti prvoj tvrdnji, dok za drugu ne nalazimo uporišta u paralelama iz tog razdoblja. No iz današnje nam se

⁴⁶ Stefan ZWEIG, *Jučerašnji svijet*, Zagreb 1999, pp. 7–350.

⁴⁷ PARENTIN 1974, cit. n. 2, p. 239.

⁴⁸ Crkva Sv. Kancija u Lanišću završena je 1927. godine. Dario ALBERI, *Istria storia, arte, cultura*, Trieste 1997, pp. 204–205. Godine 1930. projektirao je župnu crkvu Sv. Bartolomea u Barcolima. CUSCITO 1992, cit. n. 42, pp. 141–142.

⁴⁹ Tvornica opeke bila je u pogonu do šezdesetih godina 20. stoljeća.

perspektive nameće jedan drukčiji odgovor, koji bi možda tražio veća, kompleksnija istraživanja od ovog našeg: radi se o traganju za «mikro-kulturnim» elementima koji uranjaju u »makro-kulturnu« slojevitost. Znakovit je, u tome smislu, izgled novigradskog pročelja iz 1935. godine – nije li možda povijesni trenutak »kriv« za neobičnom i, zašto ne reći, ružnom kulisom drevne novigradske crkve? Je li to »mikro« znak da je novi režim htio takvom kulisom pokazati svoju moć a prikriti uspjehe i dosege prijašnjega razdoblja? Kako je klesarska ruka samouvjereno ukucala godine fašističke ere na do vratniku portala, tako je moguće da je i nova vlast htjela prekinuti sa stoljetnom tradicijom tog prostora. Ne zaboravimo Marinettijeve, D'Annunzijeve i Mussolinijeve »izlete« po Istri koji retorikom o »novom dobu« bacaju u ropotarnicu povijesti sve prijašnje dosege kako u umjetnosti i kulturi tako i u društvu. Nadamo se da će neko od budućih istraživanja koja će kompleksnije sagledati svu kulturnu slojevitost istarskog kulturnog prostora dati odgovore na postavljena pitanja.

Mi se vraćamo našem »skromnom« pročelju koje je pritajena daha ispričao svoj životopis. Kako su se mijenjale granice, tako je i ono mijenjalo svoj izgled. Najbučnije je bilo za vrijeme velikih carstva, onog dalekog Karolinškog i onog nešto bližeg Habsburškog. I jedno i drugo carstvo donosila su u Novigrad radikalne promjene. Jedno je gradilo sakralni kompleks, drugo ga je djelomično rušilo. Iako su oba carstva arhitektonski heterogenog karaktera, ona su bez sumnje odgovarala osnovnom poimanju metafore *renovatio*, jer su nastojala, gdje god je to moguće, imitirati klasične modele. Ono treće, Mussolinijevo »rimsko carstvo« temeljilo se na drugim principima.

Začudo, pročelje od opeke ostalo je danas vrlo dobro sačuvano. Opeka se pokazala otpornom na atmosferske prilike. Jedinu promjenu koje je pročelje doživjelo od svoje obnove do danas jest pokušaj brisanja godina XIII EF. Opet se promijenila granica.

Prostori umjetnosti s granice prostori su o kojima valja razmišljati i tražiti odgovore. Ovim smo tekstom željeli dati prilog, nadamo se skorom, sustavnijem pregledu i ocjeni kulturne baštine istarskog prostora. Stoga nam je namjera da prilogom o pročelju novigradske crkve učinimo korak ka rasvjetljavanju korpusa povijesti umjetnosti istarskog prostora.

**FACCIATA DELLA CHIESA DI S. PELAGIO
A CITTANOVA (ANALISI DI UN SEGMENTO
ARCHITETTONICO IN UN CONTESTO
CULTUROLOGICO)**

Sul piano tematico, il basilare punto di partenza dell'articolo consiste nell'analisi di un segmento architettonico sacrale, che l'autrice tenta – grazie all'armamentario della metodologia storico-artistica e ad un approccio interdisciplinare – di inserire in un più ampio contesto culturologico. L'analisi riguarda lo stato attuale della facciata della chiesa parrocchiale di San Pelagio a Cittanova, nella parte croata dell'Istria. La facciata a tre navate è rivestita di mattoni, arricchita da lesene e, al centro, da un portale in pietra, sul cui architrave è incisa la data 188–1935. In quanto tale, la facciata non ha destato l'interesse di articoli scientifici né divulgativi. L'inusualità del materiale utilizzato (mattoni), della posizione (la facciata dà sul mare, mentre l'entrata laterale dà sulla piazza cittadina) e, soprattutto, la summenzionata datazione inducono a un'errata interpretazione della chiesa stessa, distorcendone, in questo modo, la valorizzazione. Effettivamente, l'aspetto attuale della facciata e della stessa chiesa parrocchiale non sono tali da attirare l'attenzione, ma la prospettiva muta se si prende in considerazione la presenza della cripta nel corpo della chiesa; inoltre, la voluminosità basilicale dell'edificio suggerisce una datazione di molto anteriore. Essendo stata, fino all'anno 1831, centro dell'omonima diocesi, la chiesa di Cittanova presentava i contenuti architettonici tipici delle sedi vescovili (la cattedrale, l'episcopio, il battistero). Con l'abolizione della diocesi, da cui conseguì la demolizione del vecchio episcopio e del battistero (1874), la facciata della ex cattedrale diveniva libera unità architettonica. Grazie all'impegno del comune di Cittanova e della chiesa, nonché alle sovvenzioni dello stato austroungarico, iniziava la ricostruzione della facciata, il cui aspetto finale risultava leggermente diverso dall'originale. Nel 1882 avveniva l'inaugurazione della nuova facciata della chiesa, eseguita in pietra bianca, e, alcuni anni più tardi, quella del campanile, eretto ex novo ed a sé stante. L'armonico unicum dei nuovi elementi architettonici si fece movente di una nuova regolamentazione urbanistica della piazza cittadina. La facciata in pietra, a causa della vicinanza del mare, iniziò col tempo a deteriorarsi, ed una serie di contingenze storiche ne procrastinarono il restauro, che avvenne, infine, nel 1935, durante il regime di Mussolini, quando la pietra fu sostituita dai mattoni.

L'analisi della facciata della ex cattedrale è, nelle intenzioni dell'autrice, pretesto per condurre il lettore attraverso le epoche storiche, fino al punto in cui si impongono gli interrogativi relativi all'origine della chiesa di Cittanova e, conseguentemente, della diocesi e della città. La storiografia antica discusse innumerevoli volte l'origine di Cittanova, ovvero la presupposta

fondazione della città nell'antichità o, tuttalpiù, nella tarda antichità. I dibattiti sull'ubicazione di Emonia (Aemonia) – la cui funzione era esclusivamente correlata al tentativo di accertare la fondazione della città in età antica – non hanno, fino ad oggi, trovato fondamento nelle prove materiali. Le prove materiali concrete, che accennano all'origine o allo status «politico-economico» della città, consistono, oltre che in alcuni frammenti di pietra alto-medievali, nelle recentissime ricerche effettuate sulla cripta. La nuova tesi – secondo la quale la fondazione della città (della diocesi) andrebbe connessa alla costruzione della cripta in epoca carolingia, tra la fine dell'VIII e l'inizio del IX secolo – si lega arditamente al presupposto secondo il quale il governatore carolingio, duca Ivan, risiedesse in forma stabile a Cittanova ed attuasse, da lì, la politica imperiale. La summenzionata datazione non soltanto permette alla cripta (chiesa) di Cittanova di entrare come nuovo contributo nel corpus dell'eredità carolingia, ma, soprattutto, allude alla possibilità che Cittanova fosse stata, nell'arco di tempo di cui sopra, uno dei centri chiave della provincia marittima dell'Impero franco. Con la redistribuzione del potere all'interno dell'impero carolingio, Cittanova finì col perdere il proprio significato strategico, lasciandosi sovrachiarare da città che, fin dalla tarda antichità, fungevano da centri importanti della vita in Istria.

Didascalie:

1. Cittanova, parrocchiale di S. Pelagio, facciata
2. Cittanova, parrocchiale di S. Pelagio, portale
3. Cittanova, parrocchiale di S. Pelagio, Facciata e campanile
4. Cittanova, parrocchiale di S. Pelagio, facciata e campanile alla fine dell'Ottocento/inizio del Novecento
5. Cittanova, complesso episcopale, disegno del 1910
6. H. Bergmann, progetto per la facciata di S. Pelagio del 1880 (Pazin/Pisino, Archivio dello Stato)
7. Cripta della parrocchiale di S. Pelagio dopo il restauro
8. Pianta del complesso episcopale di Cittanova